

Erdvės sampratos Vytauto Kavolio sociologijoje

ALVYDAS NOREIKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
alvydasn@gmail.com

Straipsnis skirtas pristatyti erdvės problematikai Vytauto Kavolio sociologijoje. Teigiama, kad Kavolis nagrinėja keturių tipų erdvę: meninę, civilizacinę, socialinę ir fizinę. Pirmuoju atveju įvairūs meninės erdvės suvaldymo būdai traktuojami kaip išreiškiantys socialinių grupių emocinius santykius su jų socialine ir kultūrine aplinka, ar *kolektyvinį emocionalumą*. Antruoju atveju erdvė apibrėžiama kaip civilizaciją sudarančių elementų tarpusavio santykių laukas. Įrodinėjama, kad, sekdamas rusų kilmės amerikiečių sociologu Pitirimu A. Sorokinu, civilizacinę erdvę Kavolis atriboja nuo fizinės erdvės. Likusių dviejų atveju pabrėžiamas simbolinis (kultūrinis) erdvės suvokimo pobūdis. Teigiama, kad egzistuoja simboliniai modeliai, naudojami ir socialinei, ir fizinei erdvei apibrėžti. Išskiriami pagrindiniai jų tipai ir aptariamos jų naudojimo civilizacijoje ypatybės. Įrodinėjama, kad Kavolio mintys, pareikštos apie kiekvieną erdvės tipą, neprieštaruoja vienos kitoms ir sudaro darnią visumą. Taip pat teigiama, kad pagrindinis mokslininko svarstymų apie erdvę trūkumas – tai atsisakymas nagrinėti, kaip fizinė aplinka veikia erdvės suvokimą.

Esminiai žodžiai: meninė erdvė, civilizacinė erdvė, socialinė erdvė, fizinė erdvė, erdvės sociologija.

Iki šiol, siekiant aprėpti Amerikos lietuvių visuomenės ir mokslo veikėjo Vytauto Kavolio sociologinių tyrimų visumą, pagrindinis dėmesys buvo skiriamas bendrosioms filosofinėms, teorinėms ir metodologinėms prielaidoms¹. Tuo tarpu specialiosios prie-

laidos buvo nagrinėtos ne taip intensyviai

Tereškinas, A. Skaitant Vytautą Kavolį: kultūriniai tekstai, patirties įvaizdžiai, reikšmių archeologija. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 94–106; Valantiejus, A. Vytauto Kavolio istorinė sociologija: metodologiniai aspektai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2005, Nr. 2, p. 26–40; Valantiejus, A. Vytauto Kavolio kultūros sociologijos metmenys. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 139–162; Valantiejus, A. Poetinė pažinimo kalba Vytauto Kavolio sociologijoje. *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*. Sud. R. Karmalavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005 p. 40–68; Valantiejus, A. Vytauto Kavolio vaizduotės sociologija. *Athena:*

1 Donskis, L. Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 194–219; Noreika, A. *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015; Sverdiolas, A. Vytauto Kavolio kultūros filosofija. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 51–93;

kaip pirmosios. Specialiosios prielaidos yra svarbios ne tik pačios savaime, bet ir tuo, kad be jų nustatymo neįmanoma susidaryti visapusiškesnio ir adekvatesnio Kavolio mąstymo vaizdo.

Siekiant prisidėti prie specialiųjų Kavolio sociologijos prielaidų rekonstrukcijos, straipsnyje bus aptarta, kaip joje naudojama erdvės sąvoka.

Erdvės, o ne kokios nors kitos Kavolio temos aptarimas yra aktualus ir šiandieninės situacijos socialiniuose ir humanitariniuose moksluose požiūriu. Erdvės problematika juose yra aktyviai svarstoma, kai kurie šių mokslų atstovai netgi kalba apie vykstantį *erdvės posūkį (spatial turn)*². Manome, kad kritiškas Kavolio pateiktų įžvalgų įsisavinimas galėtų minėtus svarstymus akivaizdžiai praturtinti.

Meninė erdvė

Pirmuosius Kavolio svarstymus apie erdvę aptinkame jo vaizduojamojo meno sociologijoje³.

Vaizduojamojo meno kūriniuose išskleistą erdvę sociologas traktuoja kaip įkūnijančią *kolektyvinį emocionalumą*. Kolektyvinis emocionalumas – tai visuomenės ar kokios nors jos grupės nariams *bendros emocijos*. Pastarosios suvokiamos ne kaip

sau pakankami psichiniai sugebėjimai, bet kaip *nuostatos*, nukreiptos į socialinės bei kultūrinės aplinkos objektus ir nuo jų priklausomos. Emocijų bendrumas aiškiamas tuo, kad jos susiklosto individams panašiai reaguojant į tuos pačius objektus. Daroma prielaida, kad meninė erdvė, įkūnydama bendras emocijas, įgyja galią ir jas kontroliuoti – sustiprinti, nukreipti ar netgi jas sukelti tuose, kurie iki tol jautė kitaip.

Minėta erdvės samprata tampa intensyvių meninės erdvės tyrimų pagrindu. Remdamasis ja, Kavolis siekia nustatyti, kokių socialinių ir kultūrinių objektų atžvilgiu kokias emocines nuostatas – teigiamas ar neigiamas – įkūnija įvairūs meninės erdvės suvaldymo būdai (skirtingas erdvės matmenų skaičius (dviejų ir trijų matmenų erdvė), erdvės užpildymo laipsnis, jos uždarumas ir atvirumas, vaizduojamų objektų lokalizavimo ypatybės ir erdviniai figūrų pavidalai). Pagal jį, emocines meninės erdvės funkcijas įmanoma nustatyti atrandant universalias koreliacijas tarp jos suvaldymo būdų ir socialinių bei kultūrinių veiksnių. O tai reikalauja gilintis ne į vieno autoriaus, laikotarpio ar kultūros, bet į visos žmonijos meną, sukurtą nuo paleolito ir iki mūsų dienų.

Kaip universalių koreliacijų paieškos pavyzdį panagrinėkime Kavolio keliamas hipotezes apie meninės erdvės ir *laiko orientacijos (Time Orientation)* sąryšius.

Sekdamas amerikiečių antropologės Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija⁴, laiko orientaciją Kavolis suvokia

Filosofijos studijos, 2011, Nr. 7, p. 78–111; Varnauskaitė, L. Teorių sintezė ir savitumo paieškos Vytauto Kavolio kultūros sociologijoje: metodologinių prielaidų analizė. *Athena: Filosofijos studijos*, 2011, Nr. 7, p. 123–134.

2 *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. Ed. by Barney Warf and Santa Arias. London and New York: Routledge, 2009.

3 Kavolis, V. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968.

4 Plačiau apie Kavolio santykį su Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija: Noreika, A. Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologija. *Filosofija. Sociologija*, 2011, T. 22, Nr. 1, p. 70–71.

kaip vieną iš svarbiausių kultūros branduolių sudarančių vertybinių nuostatų. Bet kokia visuomenė savo struktūroje turi institucionalizavusi laiko preferencijų sistemą, kuri skatina individus teikti pirmenybę arba praeičiai (*praeities orientacija (Past Orientation)*), arba dabarčiai (*dabarties orientacija (Present Orientation)*), arba ateičiai (*ateities orientacija (Future Orientation)*).

Orientuojantis į praeitį galvojama, kad nieko naujo dabar nevyksta, niekas nesikeis ir tolimoje ateityje, amžinai kartosis tik tai, kas buvo nutikę anksčiau. Kitaip sakant, praetyje vykę įvykiai bei įtvirtinti normatyviniai modeliai laikomi turinčiais didžiausią įpareigojančią galią tiek dabar, tiek ir pačioje tolimiausioje ateityje. Teikiant pirmenybę dabarčiai, vertinama tai, kas yra šiuo momentu, o ne kas buvo ar bus. Dabartis gali būti sureikšminama iš dalies (*santykinės dabarties orientacija*), arba absoliučiai (*absoliučios dabarties orientacija*). Pirmuoju atveju dabartis suvokiama santykyje su praeitimi: tam, kas vyksta dabar, teikiama didesnė reikšmė nei tam, kas vyko prieš tai. Antruoju atveju praeičiai neteikiama jokia reikšmė. Apsiribojama tik tuo, kas vyksta čia ir dabar. Kalbant apie ateities orientaciją, svarbiausia ne kas buvo ar yra, bet kas dar tik bus. Ir to, kas bus, ne pasyviai laukiama, bet aktyviai siekiama.

Kavolio įsitikinimu, individų teigiamą emocinį santykį su įvairiais laiko orientacijos variantais įkūnija erdvės matmenų skaičius, derinamas su atitinkamu objektų lokalizavimo būdu: praeities orientaciją – vaizduojamų objektų *išdėstymas antrame paveikslų plane*, santykinės dabarties orientaciją – objektų *patalpinimas pirmame kūrinio plane*, absoliučios dabarties orientaciją – figurų vaizda-

vimas *aiškiai atpažįstamoje beperspektyvėje erdvėje*, ateities orientaciją – vaizduojamų dalykų įkurdinimas *sunkiai atpažįstamoje dvimatėje erdvėje*. Palankumas ateities orientacijai gali būti išreikštas ir tiesiog *beobjekte sunkiai atpažįstama dvimate erdve*. Praeities orientaciją sociologui įkūnija kinų peizažinė tapyba, dabarties orientaciją – XV a. flamanų menas, brandžiojo renesanso tapyba ir daugelis XVIII–XIX a. stilių (nuo rokoko ir iki impresionizmo), o ateities orientaciją – krikščionių katakombų piešiniai, romaniškosios freskos ir modernioji abstrakčioji tapyba, kuri daugiau ar mažiau atsiriboja nuo konkrečių objektų vaizdavimo.

Kavolio požiūris į meninę erdvę iš esmės paremtas sociologizuota emotyvistine meno teorija. Tačiau ne visi meno tyrinėtojai sutinka emocijų raišką laikyti pagrindine meno funkcija. Tarp įtakingiausių emotyvizmui alternatyvų – kognityvistinė teorija, teigianti, kad pagrindinė meno paskirtis – pažinti tikrovę.

Apibūdinamas kognityvistinį meno aiškinimą lietuvių tyrinėtojas Antanas Katalynas teigia: „Pagrindinis meno kūrinio komponentas šioms teorijoms yra jo *semantinis turinys*. Kiti kūrinio komponentai (ekspresinis turinys, forma) tėra svarbūs kaip semantiniam turiniui subordinuoti arba kaip teturintys šalutinį vertingumą“⁵. Su tokiu tvirtinimu sutikti be išlygų negalima. Išimties reikalauja meninė erdvė. Ji, priklausydama meno formai, o ne turiniui, taip pat gali būti traktuojama kaip atliekanti pažintines funkcijas, tai yra formuojanti fizinės bei socialinės erdvės suvokimą.

5 Katalynas, A. *Estetinis suvokimas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, p. 156.

Vieną iš įtikinamiausių kognityvistinių meninės erdvės aiškinimų galima atrasti šveicarų kilmės vokiečių menotyrininko Heinricho Wölfflino stiliaus teorijoje. Wölfflinas teigia, kad egzistuoja penkios pamatinės meninės išraiškos formų poros: *linijiškumas – tapybiškumas* (linijos pabrėžimas – linijos nuvertinimas), *plokštuma – giluma, uždara forma – atvira forma, daugialypiškumas – vienovė ir aiškumas – neaiškumas*. Pirmieji porų nariai sudaro *linijinį stilių*, o antrieji – *tapybiškąjį stilių*. Linijinį stilių Wölfflinui reprezentuoja XVI a. Renesanso vaizduojamasis menas, o tapybiškąjį – XVII a. baroko menas.

Minėtos išraiškos formos suprantamos ir kaip pasaulio suvokimo būdai. Wölfflinas rašo: „Jas galima traktuoti kaip vaizdavimo formas arba kaip stebėjimo formas: jose išvelgiama gamta, taip pat jomis menas išreiškia savo turinį, jį pavaizduodamas.“⁶ Linijinis stilius įkūnija taktilinį pasaulio suvokimo būdą, o tapybiškasis – vizualinį būdą: „Didįjį linijinio ir tapybiškojo stilių supriešinimą lemia iš esmės skirtingi požiūriai į pasaulį. Vienur – pastovus, nekintantis pavidalas, kitur – permainingas tapsmas; vienur – išliekanti, apibrėžta forma, kurią galima išmatuoti, kitur – judėjimas, funkcionuojanti forma; vienur daiktai patys savaime, kitur – daiktai, susieti vienas su kitu. Galima sakyti, kad vienur ranka čiuopė kūnišką pasaulį, jai buvo svarbus jo plastinis turinys, o kitur akis išvydo įvairiausių medžiagų gausą. <...> Tiesa, tik tapybiškasis stilius perteikia pasaulį tokį,

kokį jį iš tikrųjų matome; dėl to jis ir buvo pavadintas iliuzionizmu“⁷.

Kalbant apie fizinės erdvės suvokimą, linijinis stilius suponuoja erdvės kaip daikto vietos apibrėžimą, o tapybiškasis – absoliučios erdvės sampratą, pagal kurią erdvė egzistuoja nepriklausomai nuo materijos. Tokiu būdu abu stiliai teikia ne tik emocinį pasitenkinimą, bet ir skatina atitinkamu būdu suvokti priešais plytintį pasaulį.

Perspektyva, kuri Kavoliui signalizuoja apie santykį su praeitimi (besąlygišką ar dalinį jos pripažinimą praeities ir santykinės dabarties orientacijų atveju), taip pat pasiduooda kognityvistiniam aiškinimui. Perspektyvinė meninė erdvė suponuoja racionalios homogeniškos fizinės erdvės sampratą. Tuo tarpu beperspektyvinė meninė erdvė sudaro sąlygas fizinę erdvę suvokti kaip kokybiškai įvairiarūšę.

Turime interpretacijų konfliktą. Kokia galima jo baigtis: ar socialinis-psichologinis ir kognityvistinis meninės erdvės aiškinimas eliminuoja vienas kitą, ar vienas iš jų laimi, ar galiausiai jų konfliktas tēra tariamas ir jie papildo viena kitą?

Kavolio bendroji meno samprata, kuria paremti ir jo meninės erdvės tyrimai, leidžia minėtą konfliktą spręsti taip: meninė erdvė gali atlikti ir pažintines funkcijas, tačiau jos traktuotinos kaip antraeilės. Erdvė, kaip ir kiti meno elementai, pirmiausia reguliuoja emocijas. Iš to seka, kad nors kognityvistinis meninės erdvės aiškinimas yra galimas, tačiau jis yra antraeilis ir tik papildantis socialinį-psichologinį požiūrį. Dėl to, gilinantis į emocijas meninės erdvės funkcijas, jį galima ignoruoti.

6 Wölfflin, H. *Pamatinės meno istorijos sąvokos*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 24.

7 *Ten pat*, p. 37.

Bene ryškiausias pažintinio meninės erdvės aspekto ignoravimo pavyzdys yra socialinis-psichologinis Wölflino linijinio ir tapybiškojo stiliaus perinterpretavimas. Kavolis nekreipia dėmesio į šių stilių suponuojamas erdvės kaip daikto vietos ir absoliučios erdvės sampratas ir teigia, kad jie skatina skirtingas emocines nuostatas normatyvinių modelių, apibrėžiančių individo santykius su kitais individais, ar *santykio orientacijos (Relational Orientation)*, atžvilgiu. Sociologas tikina, kad linijinis stilius generuoja emocinį pritarimą *linijinei orientacijai (Lineal Linear orientation)*, o tapybiškasis – *individualistinei orientacijai (Individualistic orientation)* bei *sulyginančiai orientacijai (Collateral orientation)*. Jis rašo: „Keliu hipotezę, kad linijinis stilius, pasižymintis aiškėmis, dalinančiomis linijomis, derės su linijine orientacija, o tapybiškasis stilius su jam būdingais neaiškiais susiliejiančiais kontūrais siesis su nelinijinėmis orientacijomis“⁸. Linijinė orientacija pabrėžia paklusimą kito valdžiai, individualistinė – individo nepriklausomybę nuo kitų, o sulyginanti – visų individų lygybę bei solidarumą.

Ignoruodamas kognityvistinį aiškinimą, Kavolis palieka nenagrinętą klausimą, kaip meninė erdvė formuoja fizinės erdvės suvokimą. Tokį erdvės problematikos susiaurinimą iš dalies kompensoja gilinimasis į meninės ir socialinės erdvės santykius. Sociologas teigia, kad figūrų kontūrų išryškinimas, netolygus objektų išdėstymas ir mažas kiekis nereikšmingos erdvės koreliuoja su sunkiai įveikiamais socialiniais barjerais (hierarchine visuomene), o

kontūrų neryškumas, tolygus išdėstymas ir didelis kiekis tuščios ar nereikšmingos erdvės – su lengvai įveikiamais socialiniais barjerais (socialiniu mobilumu) ar su visiškų jų nebuvimu (egalitarine visuomene).

Meninės erdvės susiejimas su socialine erdve atveria dar vieną galimybę svarstyti jos santykį su fizine erdve. Tokia galimybė atsiranda tarus, kad su socialine erdve koreliuoja ne tik meninė, bet ir fizinė erdvė, ir kad koreliuodamos įgyja bendrų ypatybių. Todėl iš meninės erdvės galima išskaityti ne tik tai, kaip organizuota visuomenė, bet ir tai, kaip jos nariai suvokia fizinę erdvę. Tačiau ir ši galimybė Kavolio vaizduojamojo meno sociologijoje lieka neišnaudota.

Kognityvistinio aiškinimo ignoravimas – nevienintelis Kavolio meninės erdvės tyrinėjimų trūkumas. Abejonių kelia ir pačios hipotezės apie meninės erdvės ypatybių ir socialinių bei kultūrinių veiksnių koreliacijas. Jos formuluojamos remiantis prielaida, kad meninių ir sociokultūrinių veiksnių sąryšių negali sistemingai kraipyti nei kiti socialiniai bei kultūriniai veiksniai, nei tokie determinantai, kaip meninės, religinės, filosofinės ir kitos kultūrinės tradicijos, socialinės organizacijos, meno institucijos ir t. t. Vienintelė išimtis daroma tik socialinių veiksnių ir kultūrinių normų susikirtimams. Teigiama, kad tokių susikirtimų atveju didesnę determinuojančią galią turi normos⁹. Kitais atvejais galimi tik pavieniai, nesisteminiai iškraipymai. Suprask, jei menininkai ir jų reprezentuojamos socialinės grupės teikia pirmenybę praeičiai, tai nepaisant to, kokiai kultūrai priklauso – Vakarų, islamo ar Indijos, – jie

8 *Ten pat*, p. 139.

9 *Ten pat*, p. 54–55.

savo vertybinę preferenciją į meno kūrinį spontaniškai norės suprojektuoti vienodai: pavyzdžiui, figūras lokalizuodami antrame piešinio plane. Ir tik atskirais atvejais jiems gali kas nors sutrukdyti pasirinkti trokštamą išraiškos priemones. Kavolis rašo: „Galimas dalykas, kad spontanišką vertybinių orientacijų reiškimą meno stiliuje apribos (tai yra, primes tradicinę kalbą) meninės tradicijos, institucionalizuotos kultūroje, kuri gali atspindėti ankstesnę vertybinių orientacijų profilį. Atrodo, įmanoma, kad dėl šios ar kitų priežasčių įvairios kultūros gali teikti pirmenybę alternatyviems panašių vertybinių orientacijų reiškimui meniniame stiliuje būdams“¹⁰. Tačiau ar nebūtų galima galvoti, kad iškraipymai yra ne pavieniai, bet nepaliaujami ir neatšaukiami ir kad dėl to įvairių kultūrų ir laikotarpių mene pasirodančios identiškios meninės išraiškos formos, įskaitant ir meninės erdvės apvaldymo būdus, turi nevienodą socialinę-psichologinę prasmę; o ne tik kad skirtingos formos gali įkūnyti tokias pat emocines nuostatas?

XX a. 6–8 dešimtmečio naujojo avangardo eksperimentai, sąlygoję meninės raiškos suindividualėjimą ir kolektyvinio meninio stiliaus eroziją, paskatina Kavolį žengti radikalesnę žingsnį, nei reikalauja išsakytoji abejonė. Jis iš viso atsisako prielaidos, kad egzistuoja universalus spontaniškas polinkis emocines nuostatas reikšti griežtai apibrėžtomis meninėmis priemonėmis. Taria, kad tokio polinkio nėra ir kad kiekvienas menininkas jas gali įkūnyti meno kūrinuose savitu būdu. Meninės raiškos panašumas tarp menininkų

atsiranda tik dėl socialinio ir kultūrinio jų kūrybos konteksto poveikio, pavyzdžiui, dėl meninės tradicijos palaikomų konvencijų¹¹.

Būtina pažymėti, kad, net ir atsisakęs minėtos prielaidos, vėlesniuose darbuose Kavolis nevengia remtis išskeltomis hipotezėmis apie meninių ir sociokultūrinių veiksnių koreliacijas. Jas laiko relevantiškoms. Tik neaišku, koku mastu. Mat hipotezes mokslininkas pateikia niekaip jų iš naujo nepatikslindamas.

Galiausiai ginčytinas yra ir emocijų meno funkcijų esencializavimas. Remiamasi abejotina prielaida, kad jokios kitos funkcijos niekada negali paveržti iš emocijų reguliavimo funkcijų jų statuso – kaip pagrindinių meno funkcijų. Pavyzdžiui, Kavolio požiūris, kad Renesanso dailininkų pastangos sukurti perspektyvą ir ja paremtą erdvės modelį pirmiausia liudija ne jų pažintinius interesus, bet emocijų santykį su Antika (žavėjimąsi Antika (praeities orientacija) ar jos laikymą mažiau reikšminga nei jų gyvenamas laikas (santykinės dabarties orientacija)), atrodo kaip istorinės medžiagos spraudimas į anksto nusistatytą teorinę schemą. Bene iškalbingiausias šiuo atveju yra Renesanso humanistas Leonardo da Vincis: „Tapyba perteikia tikrai kūnų paviršių, o jos perspektyva – kūnų ir jų spalvų didėjimą ir mažėjimą, nes daiktas, toldamas nuo akies, tiek sumažėja ir nublanksta, kiek nutolsta. Taigi tapyba yra filosofija, nes filosofija nagrinėja didėjantį ir mažėjantį judėjimą, o tai glūdi anksčiau minėtame teiginyje,

¹¹ Plačiau apie tai žiūrėti Kavolis, V. Dialektinė psichologinės modernizacijos teorija. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 98–99.

¹⁰ *Ten pat*, p. 164.

kurį apvertę pasakysime: akimi matomas daiktas tiek padidėja ir tampa ryškesnių spalvų, kiek sumažėja atstumas tarp jo ir jį matančios akies¹².

Kavolio garbei tenka konstatuoti, kad, reaguodamas į naujojo avangardo eksperimentus, jis permąsto ir emocinių funkcijų gebėjimo išsaugoti svarbiausių meno funkcijų statusą klausimą. 1974 m. pasirodžiusiame enciklopediniame straipsnyje „Arts, Social and Economic Aspects of the“ („Socialiniai ir ekonominiai menų aspektai“) sociologas pripažįsta, kad emocinės funkcijos gali prarasti pagrindinių meno funkcijų statusą: „<...> Įvairūs socialiniai veikėjai ar grupės gali naudotis menu, siekiant atlikti funkcijas, kuriomis tie veikėjai suinteresuoti. Toks meno naudojimas struktūruoja meno turinį ir stilių, daro įtaką kūrybiniais pasiekimams ir meno funkcijų visumai. <...> Socialiniai veikėjai, naudodami meną saviems tikslams, gali apriboti meno pajėgumą veikti kaip menui. Veikiausiai taip atsitinka tada, kai socialiniai veikėjai sėkmingai apriboja meną iki tam tikrų sąmoningai pripažintų ir numatytų funkcijų atlikėjo vaidmens“¹³.

Minėtame straipsnyje Kavolis padaro įdomią ir vaisingą perskyrą tarp laisvo ir nelaisvo menininkų prisiėmimo realizuoti mene neemocines funkcijas. Jei menininkai savo noru koncentruojasi į neemocinių tikslų įgyvendinimą, tuomet jų mene vietos atsiranda ir emocinėms funkcijoms. O jei

per prievartą, tuomet meno kūriniai neįkūnija jokių emocijų ir niekaip jų nereguliuoja. Mokslininkas rašo: „Berods čia svarbu tai, ar menininkai priima šių nemeninių lūkesčių, nukreiptų į jų kūrybą, teisėtumą ir nesąmoningai įtraukia šiuos lūkesčius į savo pačių meninės užduoties sampratą. Jei taip, jie turi pajėgti kurti gerą meną nepriklausomai nuo to, kokio tipo nemeninių reikalavimų jam kelia.“¹⁴ Suprask, dėl to, kad Renesanso dailininkai savo iniciatyva užsiėmė moksliniais perspektyvos tyrimais, jiems pavyko ja išreikšti ir emocinį santykį su laiko orientacija.

Civilizacinė erdvė

Civilizacijų analizėje Kavolio dėmesys nuo meninės erdvės nukrypsta į *civilizacinę erdvę*. Plėtojant naują erdvės sampratą nemenką įtaką Kavoliui padaro jo buvęs dėstytojas ir vienas iš daktaro disertacijos vadovų – rusų kilmės amerikiečių sociologas Pitirimas A. Sorokinas (1889–1968).

Svarstyti erdvės problematiką Sorokiną paskatina jo bendrieji teoriniai interesai civilizacijų studijų srityje, būtent rasti ir apmąstyti civilizaciją integruojančius principus. Jam rūpi, kokia erdvės samprata yra tinkamiausia aiškinti sociokultūrinių darinių – kultūrų, visuomenių ir civilizacijų – koherenciją.

Sorokinas kritikuoja bandymus sociokultūrinių darinių sąryšį aiškinti pasitelkus įvairius gamtos moksluose naudojamus erdvės modelius. Jis rašo: „<...> Fizinių ir biologijos mokslų erdvės sąvoka netinkama tiek lokalizuoti sociokultūrinius reiškinius,

12 Da Vinčis, L. Traktatas apie tapybą. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*. T. 1. Sud. B. Genzelis. Vilnius: Mintis, 1984, p. 91.

13 Kavolis, V. Meno sociologija. Socialiniai ir ekonominiai menų aspektai, 1 d. *Baltos Lankos*, 2007 (1974), Nr. 27, p. 159.

14 *Ten pat*, p. 160.

ties nustatyti tam tikro sociokultūrinio reiškinių vietą sociokultūriniame universume. Ji dar labiau netinkama adekvačiai aprašyti sociokultūrinės kaitos, judėjimo ir išstūmimo. Dėl šiek tiek kitokių priežasčių šis pareiškimas vienodai liečia kaip trimatę klasikinės mechanikos erdvę, taip ir bet kokios rūšies geometrinę erdvę: Euklido, Lobačevskio, Riemanno, Minkowskio-Einsteino keturių išmatavimų erdvės-laiko kontinuumą, G. Cantoro grupių teorijos n -matę erdvę ar bet kokią kitą matematinę-fizikinę ar biologinę erdvės koncepciją¹⁵. Pagrindinė gamtamokslinių erdvės modelių neadekvatumo priežastis – ontologinis prasmų statusas. *Grynosios prasmės (pure meanings)*, kurios sudaro vidinį kultūros aspektą *kultūros mentalitetą (culture mentality)*, savo pobūdžiu yra nematerialios ir dėl to jų neįmanoma nei lokalizuoti fiziniame erdvėje, kad ir kokie pastarosios modeliai būtų pasitelkti, nei aiškinti jų ryšių remiantis fizinio *artimumo* ar *tolumo* kategorijomis. Sorokinas įsitikinęs, jog prasmų ir jų ryšių negali atskleisti net ir jas įkūnijančių *priemonių (vehicles)* ir jas internalizavusių *žmogiškųjų veikėjų (human agents)* vietos fiziniame erdvėje nustatymas. Toks priemonių ir veikėjų aprašymas pats savaime yra beprasmiškas ir klaidinantis. „Jis yra niekas, išskyrus paprasta tam tikrų fizikinių-cheminių reiškinių ir objektų bei biologinių organizmų, neturinčių ryšio su sociokultūriniais reiškiniais, geografija“¹⁶.

Visus gamtamokslinių erdvės modelių trūkumus, Sorokino teigimu, gali įveikti

15 Sorokin, P. A. *Sociocultural Causality, Space, Time. A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science*. New York: Russell & Russell, Inc, 1964, p. 97.

16 *Ten pat*, p. 138.

sociokultūrinė erdvės samprata. Skiriamasis sociokultūrinės erdvės požymis, – kad ji nesutampa su fizine erdve. Tai negatyvus jos apibūdinimas, o koks būtų pozityvus? Sociokultūrinė erdvė – tai kokį nors sociokultūrinį darinį sudarančių elementų – prasmų, jas įkūnijančių priemonių bei jas išgyvenančių veikėjų – tarpusavio santykių laukas. Lokalizuoti sociokultūrinę elementą reiškia rasti jo vietą bendrame šių santykių lauke: „<...> *Prasmų pozicija nustatoma tuomet, kai nustatoma duotųjų prasmų vieta prasmų universume. Priemonių vieta yra nustatoma tada, kai duotasis priemonių rinkinys lokalizuojamas priemonių universume. Sociokultūrinė individo ar grupės, traktuojamos kaip sociumas ar individų visuma, pozicija nustatoma tuo atveju, kai individas ar grupė patalpinama į žmogiškųjų veikėjų universumą. Galiausiai, kai šie nustatymai atlikti, atrandama bet kokio konkretaus sociokultūrinio reiškinio <...> vieta sociokultūriniame universume* (kuršyvas Sorokino – A. N. past.)“¹⁷.

Viena iš Kavolio civilizacijų analizėje plėtojamų erdvės sampratų savo pagrindinėmis prielaidomis atitinka Sorokino pateiktą sociokultūrinę erdvės apibrėžimą. Kaip ir Sorokinas, erdvės klausimą Kavolis kelia civilizacijos integracijos kontekste. Svarstydamas, kas jungia atskirus civilizacijos elementus – *simbolines konstrukcijas (symbolic designs)* – į vieną visumą, fizinei erdvei mokslininkas neteikia jokios reikšmės. Civilizacijos integraciją užtikrina ne fizinis jos elementų artumas, bet simboliniai jų ryšiai. Todėl lokalizuoti tam tikrą elementą civilizacijos organizacijoje reiškia

17 *Ten pat*, p. 123.

nustatyti jo santykius su visais likusiais elementais.

Kavolis pasisako ne tik už laipsnišką lokalizacijos procedūrą, kai judama nuo mažesnės apimties darinių prie vis didesnio masto struktūrų, kol galiausiai ateinama iki didžiausio darinio – civilizacijos, bet ir už tiesioginę procedūrą. Jos atveju iškart būtų ieškoma elemento vietos bendrojoje civilizacijos organizacijoje. Tai, pagal Kavolį, įmanoma padaryti nustačius, kokiam civilizaciją integruojančiam principui nagrininjamas elementas paklūsta.

Socialinė ir fizinė erdvė

Antrosios procedūros atveju Kavolis susiduria su kita problema: kas yra tie integraciniai principai? Siekdamas ją išspręsti, mokslininkas išplėtoja dar vieną požiūrį į erdvę.

Papildoma erdvės interpretacija glūdi Kavolio *struktūros formų (forms of construction)* tipologijoje¹⁸. Struktūros formos yra aukščiausio laipsnio civilizacijos kategorijos, apibrėžiančios, kaip turi būti traktuojama tikrovė kaip visuma. Sociologas rašo: „Struktūros formos gali būti suprantamos kaip visumos patyrimą <...> talpinančios konstrukcijos“¹⁹. Jomis vadovaujamosi suvokiant ne tik fizinę, bet ir socialinę tikrovę: „Struktūros formos turi lemiamą reikšmę bendruomenės – tai yra, visuomenės, suvokiamos kaip bendras reikalas, – supratimui“²⁰.

18 Kavolis, V. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 1995, p. 88–89.

19 *Ten pat*, p. 88.

20 *Ten pat*, p. 88.

Kavolis išskiria tokius struktūros formų tipus: *monistinę visavienybę (monistic all-unity)*, *dualumą (duality)*, *hierarchiją (hierarchy)*, *apskritimą (the circle)* (ar *centrą-periferiją (center-and-periphery)*) ir *monadinį sąmonės ar veiksmo išeities tašką (the monadic point of consciousness or action)*. Savo pobūdžiu šie tipai yra paprasčiausi ir iš jų gali būti sudaryti sudėtingesni dariniai.

Kavolio struktūros formų tipologiją galima iliustruoti taip. Monistinę visavienybę reprezentuoja monistinės teorijos, kurios visą tikrovę siekia paaiškinti besiremamos vienu ontologiniu principu, pavyzdžiui, Jonijos filosofų kosmologija; dualumo – dualistinės būties teorijos, tikrovę kildinančios iš dviejų ontologinių principų, pavyzdžiui, gnostikų teodicėja; hierarchiją – būties teorijos, pabrėžiančios tikrovę sudarančių dalių kokybinį nelygiavertiškumą, pavyzdžiui, Platono būties teorija, Aristotelio metafizika ar viduramžių krikščioniškoji ontologija; apskritimą – būties teorijos, nubrėžiančios tikrovei erdvės ribas, pavyzdžiui, Parmenido ontologija; monadinio sąmonės ar veiksmo išeities taško – subjektinė filosofija, kurios esmę bene geriausiai nusako Naujųjų amžių britų filosofo George'o Berkeley'io principas *esse est percipi*. Socialinės tikrovės atveju struktūros formos žymi tam tikras socialinės organizacijos ypatybes: monistinę visavienybę – atviro tipo visuomenę, kuri nesuabsoliutina savo gyvenimo būdo kaip vienintelio galimo ir pripažįsta kitų visuomenių vertybių reikšmingumą; dualumas – visuomenę, pasidalinusią į dvi konfliktuojančias stovyklas; hierarchija – pavaldumo ir viešpatavimo ryšiais susaistytą visuomenę; apskritimas – uždaro tipo visuomenę, kuri visa,

kas svetima, laiko nereikšminga ir neverta dėmesio; monadinis sąmonės ar veiksmo išeities taškas – visuomenę, kildinamą iš ją sudarančių individų susitarimo.

Kiekvienas minėtas struktūros formų tipas suponuoja atitinkamą erdvės sampratą: monistinė visavienybė – beribę homogenišką erdvę, dualumas – erdvės dalijimą į dvi priešingas sritis, hierarchija – erdvės dalijimą į kokybiniu požiūriu nelygiavertes sritis, apskritimas – ribotą erdvę, monadinis sąmonės ar veiksmo išeities taškas – subjektyvią erdvę.

Iš to, kad kiekviena struktūros forma yra ne tik fizinės ar socialinės tikrovės, bet ir erdvės modelis, seka socialinių erdvės studijų požiūriu svarbi išvada, jog fizinės erdvės suvokimas koreliuoja su socialinės organizacijos ypatybėmis. Išeina, kad beribės erdvės samprata koreliuoja su atviro tipo visuomene, dualistinė erdvės samprata – su konflikto persmelkta visuomene, hierarchinė erdvės samprata – su hierarchizuota visuomene, ribotos erdvės samprata – su uždaro tipo visuomene ir subjektyvistinė erdvės samprata – su individualistine visuomene.

Kad fizinės erdvės supratimas susijęs su socialine organizacija, šiuolaikiniame socialiniame moksle buvo įtvirtinta prancūzų sociologo Ėmilio Durkheimo. *Elementariose religinio gyvenimo formose* išsakyta mintis, kad „visuomenės užimama erdvė atitinka erdvės kategorijos reikalavimus“²¹, paskatino gausius erdvės tyrinėjimus. Durkheimo pasekėjai gilinosi tiek į socialinių darinių išsidėstymo erdvėje bei bendro erdvės suvokimo paraleles, tiek

ir į socialinės organizacijos atspindžius kosmologijoje. Kaip vieną iš tokių tyrimų pavyzdžių galima nurodyti prancūzų antropologo Jean-Pierre'o Vernanto knygą *Senovės graikų minties kilmė*. Joje įrodinėjama, kad Jonijos filosofų kosmologija – tai graikų politinės struktūros reorganizacijos, perėjimo nuo monarchinės prie demokratinės santvarkos, pasekmė. Antropologas rašo: „Kai kurių tekstų sugretinimas užveda ant minties apie tai, jog šie nauji vaizdiniai apie [socialinę] erdvę prisidėjo prie geometrinės orientacijos, būdingos graikų astronomijai, susiformavimo; šie vaizdiniai liudija apie ženklų struktūrinę analogiją tarp institucinės erdvės, kurioje savo išraišką įgyja žmogiškasis *kosmosas*, ir fizinės erdvės, į kurią miletiečiai projektuoja gamtinį *kosmosą*“²². Vernanto įsitikinimu, Anaksimandro, kurio kosmologija bene ryškiausiai atspindėjo politinius pasikeitimus, pasaulio aiškinimas panašus į to meto graikų demokratinę santvarką tuo, kad jis, kaip ir pastaroji, grindžiamas pusiausvyros principu: „Naujoji gamtos tvarka apibūdinama įvairiausių *kosmosų* sudarančių jėgų lygybe ir simetrija. Viršenybė priklauso išimtinai pusiausvyros dėsniai. Pusiausvyros ir lygiateisiškumo (isonomia) režimas pakeičia vienvaldystę (monarchia) kaip gamtoje, taip ir poliuje“²³.

Neabejotina, kad Kavolis su durkheimiška Durkheimo erdvės aiškinimo tradicija yra susipažinęs bei jos veikiamas. Vis dėlto, apibrėždamas fizinės erdvės ir socialinės organizacijos santykį, jis su ja

21 Durkheim, Ė. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. Vilnius: Vaga, 1999, p. 485.

22 Vernan, Ž.-P. *Proischoždenije drevnogračeskoj mysli*. Moskva: Progress, 1988, p. 152.

23 *Ten pat*, p. 147–148.

visiškai nesusitapatina²⁴. Bene labiausiai lietuvių išeivių mokslininkui svetimas Durkheimui ir jo pasekėjams būdingas griežtas socialinis determinizmas: kad visuomenės kosmologija, įskaitant ir erdvės suvokimą, vienareikšmiškai nulemiama jos socialinės organizacijos. Kavolio civilizacijų analizėje, kurios prielaidomis paremta jo struktūros formų koncepcija, slypi ženkliai lankstesnis požiūris į fizinės erdvės ir socialinės organizacijos santykį.

Kalbant apie konkrečius istorinius atvejus, pripažįstama, kad simbolinių fizinės erdvės ir visuomenės modelių sutapimas yra tik vienas iš galimų variantų. Jų modeliai gali ir nesutapti, sudarydami įvairiausias kombinacijas. Kombinacijų variabilumą riboja tik istorinės atitinkamos rūšies struktūros formų vyravimo konkrečioje civilizacijoje tendencijos. Pavyzdžiui, teigiama, jog Vakarų civilizacijoje kitas struktūros formas gožia hierarchijos ir dualumo formos²⁵.

Kavolio civilizacijų analizė suponuoja ir kitokį nei Durkheimio fizinės erdvės ir visuomenės modelių sutapimo aiškinimą. Durkheimui šis sutapimas aiškiai byloja socialinės organizacijos naudai: socialinė organizacija neišvengiamai nulemia fizinės erdvės supratimą. Tuo tarpu Kavoliui fizinės erdvės ir visuomenės modelių sutapimas automatiškai nereiškia socialinės organizacijos primato erdvės atžvilgiu.

24 Pirmieji Kavolio nutolimo nuo Durkheimio tradicijos ženklai matomi vaizduojamojo meno sociologijoje. Žr.: Kavolis, V. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968, p. 54–55.

25 Kavolis, V. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 1995, p. 112.

Įmanoma mąstyti ir atvirkščiai – kad erdvės samprata, veikdama išvien su atitinkama ontologija ar kosmologija, sąlygojo visuomenės ypatybes. Kitaip sakant, galima įsivaizduoti, kad pirmiausia įtvirtinama tam tikra ontologija ar kosmologija su jai būdinga erdvės samprata ir paskui remiantis ja, pavyzdžiui, apeliuojant į gamtą, kaip kad „gyvenimo pagal prigimtį“ filosofijose, atitinkamai pertvarkoma socialinė organizacija.

Svarstant fizinės erdvės ir socialinės organizacijos santykį išnyra ir kolektyvinio emocionalumo tema. Sociologo įsitikinimu, fizinės erdvės samprata, kaip ir menas, išreiškia emocinį socialinių grupių santykį su egzistuojančia socialine organizacija. Kad kolektyvinį emocionalumą įkūnija ne tik menas, bet ir visas kultūros simbolizmas, įskaitant ir erdvės sampratą, Kavolis netiesiogiai pripažįsta kalbėdamas apie vieną iš kolektyvinio emocionalumo tipų – *krizės asmenybę*: „Krizės asmenybės sąvoka, kaip ir kiti psichokultūriniai konceptai, neapima asmenybės sistemos visumos. Turbūt visų pirma ši sąvoka identifikuoja tokį *savivokos* modelį, kuris, kartą nustatytas, siejasi su veiksmis, o ypač tais, kurie yra emociškai reikšmingi veikėjui. Tada savivokos gali būti projektuojamos į įvairius išorinio pasaulio objektus, įskaitant ir kitus žmones, ideologijas, meną bei „virsatą“, kurie turi pakankamai tuščią ekraną, kad galėtų priimti simbolines projekcijas“²⁶. Tad jei socialinės grupės santykis su socialine organizacija teigiamas, tuomet jų puoselėjamas simbolinis erdvės modelis atitiks

26 Kavolis, V. *Krizės asmenybė. Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 21.

visuomenės modelį, jei neigiamas – neaitis. Tokiu būdu egalitarinėje visuomenėje gali atsirasti ne tik begalinės homogeniškos erdvės idėja, bet ir priešinga, – kad erdvė yra baigtinė, nevienarūšė bei hierarchiškai organizuota.

Kavolio erdvės kaip simbolinės konstrukcijos interpretacija sudaro sąlygas plėtoti civilizacinę erdvės sociologiją, jautrią erdvės sampratų daugiui ir dėmesingą įvairiems šių sampratų struktūrinių ir genetinių santykių su socialine organizacija aspektams. Tai yra jos stiprioji pusė. Silpnoji pusė – prognostika. Pabrėžiant erdvės modelių įvairovę ir erdvės bei socialinės organizacijos santykių daugialypumą, tikslesnės ateities įvykių prognozės tampa neįmanomos.

Erdvės sampratų tarpusavio santykis

Išryškinę Kavolio erdvės sampratų ypatybes, galime imtis pagrindinio straipsnyje keliamo klausimo apie jų tarpusavio santykį.

Socialinė-psichologinė meninės erdvės samprata neprieštarauja nei civilizacinės, nei socialinės bei fizinės erdvės traktuotei. Visų pirma meninė erdvė yra vienas iš civilizaciją sudarančių elementų. Todėl ją galima analizuoti kaip izoliuotą reiškinį, klausiant, kokį kolektyvinį emocionalumą išreiškia civilizaciniai meninės erdvės suvaldymo būdai. Civilizacinės erdvės studijos skirtusi nuo ankstesnės vaizduojamojo meno sociologijos tuo, kad būtų susilaikoma nuo universalistinių aspiracijų: pripažįstama, kad kiekvienos civilizacijos menininkai gali specifiniu būdu reikšti bendras emocines nuostatas, ir koncen-

truojamasi į civilizacinių skirtumų analizę. Taip pat galima nagrinėti, kokią vietą šie meninės erdvės suvaldymo būdai užima civilizacijos erdvėje, kitaip sakant, kokie jų santykiai su kitais civilizacijos elementais, įskaitant ir simbolinius socialinės bei fizinės erdvės modelius. Galiausiai socialinės-psichologinės interpretacijos principai pritaikomi ne tik civilizaciniams meninės erdvės suvaldymo būdams, bet ir visai civilizacijai ar jai būdingoms socialinės ir fizinės erdvės sampratoms. Galima klausiti, kokį kolektyvinį emocionalumą išreiškia civilizacijos elementų tarpusavio santykių laukas kaip visuma ar simboliniai socialinės ir fizinės erdvės modeliai.

Būtina pažymėti, kad, lyginant su vaizduojamojo meno sociologija, civilizacijų studijose Kavolio požiūris į kolektyvinį emocionalumą pasikeičia. Jei vaizduojamojo meno sociologijoje rūpi atskiros pabiro emocinės nuostatos, tai civilizacijų studijose atsiranda jų darinių, apibūdinamų kaip „santykinai stabilios suvokimo, jausenos ir vaizduotės dispozicijos“²⁷, idėja. Kavolis pripažįsta egzistuojant įvairias šių darinių rūšis. Iš jų išskiriami *perceptyvaus perceptualaus suvokimo dariniai* (*perceptual formations*), didžiausio masto civilizacinės emocionalumo struktūros. Remiantis XX amžiaus vokiečių filosofu Jeanu Gebseriu, nurodomi penki perceptualaus suvokimo darinių tipai – *archajinis*, *maginis*, *mitinis*, *mentalinis* ir *integralinis* perceptualaus suvokimo darinys²⁸. Archajiniam tipui būdingas

27 Kavolis, V. Aesthetic Education in Civilizational Perspective. *The Journal of Aesthetic Education*, 1975, vol. 1, p. 6.

28 Kavolis, V. Gebseris ir sociokultūrinės kaitos teorija. *Baltos lankos*, 1994, Nr. 4, p. 152–169.

skirtybių ignoravimas (tikrovė suvokiama nediferencijuotai), maginiam tipui – belaikis ir beerdvis būties suvokimas, mitiniam tipui – laikiškumo pabrėžimas, mentaliniam tipui – erdvės sureikšminimas, o integraliniam tipui – „multiperspektyvus (arba beperspektyvus) siekis peršviesti reiškinius jų apraiškų intuityvia apėrcepcija, vieną per kitą, belaikiu, beerdviu, dinamišku, intensyviu, perregimu, reikšmę ir prasmę integruojančiu sąmoningumu“²⁹.

Viena kitą apima bei papildo ir civilizacinė bei socialinės ir fizinės erdvės sampratos. Viena vertus, simboliniai socialinės ir fizinės erdvės modeliai yra sudėtinė civilizacijos lauko dalis. Antra vertus, jų tipologija pritaikoma ir šio lauko ypatybėms analizuoti. Juk civilizacija gali pasižymėti atvirumu ar uždarumu, hierarchine tvarka ar jos nebuvimu; jos elementai gali konfliktuoti ar taikiai koegzistuoti; taip pat civilizacijos organizacija gali būti suvokiama kaip objektyvi ar subjektyvi.

Erdvė ir geografija

Kaip matome, Kavolis pateikia daug įdomių ir vaisingų (skatinančių naujus svarstymus) įžvalgų apie erdvę. Tačiau neišvengia ir trūkumų. Be jau minėtų ydų, būtina paminėti dar vieną – nepakankamą fizinės aplinkos poveikio erdvės suvokimui įvertinimą. Ne tik fizinė erdvė yra priklausoma nuo socialinės ir kultūrinės erdvės, bet ir, atvirkščiai, pastarosios – nuo pirmosios. Ši priklausomybė aiškiai atsiskleidžia tuomet, kai fizinė erdvė imama ne tuščia, kaip kad daro Sorokinas, bet užpildyta atmosferos,

kalnų, lygumų, upių, ežerų, jūrų, vandėnynų, augmenijos ir gyvūnijos. Tuomet nemažą dalį socialinių ir kultūrinių darinių elementų ir jų tarpusavio ryšių, ir net fizinės erdvės suvokimo ypatybių, galima paašškinti pateikiant nuorodas į bendrus aplinkos veiksnis. Pavyzdžiui, ten, kur žiemomis sninga ir spaudžia šaltukas, vilnonės pirštinės, megztiniai, šalikai, kailiniai, rogutės, rogės, sniegui kasti kastuvai, sandarūs apšildomi namai, maisto konservavimas, žodžiai, skirti įvardyti įvairiems sniego bei šalčio reiškiniams, pasakos apie vilkus, žvejojančius uodegomis eketėse, dainos apie žiemą, žiemos išvaymo ritualai ir taip toliau, tarpusavyje yra susiję ne tik prasminiais ryšiais, bet ir buvimu šalia fizinėje erdvėje.

Nuo svarstymų, kaip aplinkos veiksniai sąlygoja erdvės suvokimo ypatybes, Kavolis siekia atsiriboti į kultūros sampratą, kuri sudaro civilizacijos apibrėžimo pagrindą, neįtraukdamas materialinės kultūros, kurios srityje civilizacijos, kultūros ir visuomenės priklausomybė nuo fizinės aplinkos reiškiiasi stipriausiai. Kultūrai jis priskiria tik dvasinę kultūrą, šnekamąją kalbą bei neverbalinę kūno kalbą. Mokslininko įsitikinimu, taip apibrėžta kultūra yra visiškai laisva nuo bet kokio formuojančio fizinės aplinkos poveikio. Atvirkščiai, fizinė aplinka yra laisvai formuojama visuomenės, kultūros ir civilizacijos.

Net ir nekvestionuojant Kavolio kultūros apibrėžimo, negalima sutikti, kad pastarasis sudaro sąlygas visiškai eliminuoti aplinkos veiksnų analizę iš erdvės studijų. Net ir tokiu atveju vis tiek įmanoma ieškoti geografijos pėdsakų. Bene geriausias to pavyzdys – XX a. prancūzų istoriko Fernando

²⁹ *Ten pat*, p. 158.

Braudelio pateiktas Senovės Graikijos politinės organizacijos sąsąjį su fizine aplinka aiškinimas: „Graikija buvo miestų-valstybių rinkinys. <...> Šis išsiskaidymas į mažus politinius junginius atrodė logiškas: tiesiog tokia buvo graikų situacija. Atrodo, kad natūrali Graikijos reljefo fragmentacija ir nedidelės plotu, bet skaitlingos lygumos (20 proc. viso žemės paviršiaus) sąlygojo šią politinę kristalizaciją“³⁰.

Aplinkos veiksnių reikšmės pripažinimas svarstant erdvės problemas jokių būdu nereikalauja atsakyti žmogiškosios laisvės idėjos. Geografinio determinizmo spąstų įmanoma išvengti tarus, kad kultūros ir visuomenės organizaciją individai plėtoja kūrybiškai reaguodami į įvairias fizines aplinkos ypatybes.

Apibendrinant, fizinės aplinkos kaip savarankiško erdvės determinanto pripažinimas yra būtina sisteminių erdvės studijų sąlyga, ir toks pripažinimas žmogaus nepaverčia geografijos vergu.

Išvados

Kavolio sociologijoje nagrinėjama keturių tipų erdvė: meninė, civilizacinė, socialinė ir fizinė. Pirmuoju atveju įvairūs meninės erdvės suvaldymo būdai (matmenų skaičius, užpildymas, dalijimas, erdviniai vaizduojamų objektų pavidalai) traktuojami kaip išreiškiantys *kolektyvinį emocionalumą* (socialinėms grupėms būdingas emocines nuostatas socialinės ir kultūrinės aplinkos atžvilgiu). Antruoju atveju, veikiant rusų kilmės amerikiečių sociologo Pitirimo A. Sorokino idėjoms, erdvė suprantama kaip civilizaciją sudarančių elementų tarpusavio santykių laukas. Taip suprantama erdvė atribojama nuo fizinės erdvės. Likusių dviejų atveju pabrėžiamas simbolinis (kultūrinis) erdvės suvokimo pobūdis. Teigiama, kad egzistuoja simboliniai modeliai, naudojami tiek socialinei, tiek ir fizinei erdvei apibrėžti. Teigiama, kad civilizacijoje šie modeliai gali būti įvairiais būdais derinami. Visos Kavolio erdvės sampratos apima ir papildoma viena kitą.

30 Braudel, F. *The Mediterranean in the Ancient World*. London: Penguin Books, 2002, p. 260.

Literatūra

Braudel, F. <i>The Mediterranean in the Ancient World</i> . London: Penguin Books, 2002.	<i>ir idėjos</i> . Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000.	<i>logical Analysis</i> . Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968.	sociokultūrinės kaitos teorija. <i>Baltos lankos</i> , 1994, Nr. 4.
Da Vinčis, L. Traktatas apie tapybą. <i>Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas</i> . T. 1. Sud. Bronius Genzelis. Vilnius: Mintis, 1984.	Durkheim, É. <i>Elementarios religinio gyvenimo formos</i> . Vilnius: Vaga, 1999.	Kavolis, V. <i>Civilization Analysis as a Sociology of Culture</i> . Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 1995.	Kavolis, V. Krizės asmenybė. <i>Kultūrinė psichologija</i> . Vilnius: Baltos lankos, 1995.
Donskis, L. Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas. <i>Vytautas Kavolis: asmuo</i>	Kavolis, V. <i>Aesthetic Education in Civilizational Perspective. The Journal of Aesthetic Education</i> , 1975, vol. 1.	Kavolis, V. Dialektinė psichologinės modernizacijos teorija. <i>Kultūrinė psichologija</i> . Vilnius: Baltos lankos, 1995.	Kavolis, V. Meno sociologija. Socialiniai ir ekonominiai menų aspektai, 1 d. <i>Baltos Lankos</i> , 2007 (1974), Nr. 27.
	Kavolis, V. <i>Artistic Expression – A Socio-</i>	Kavolis, V. Gebseris ir	Katalynas, A. <i>Estetinis suvokimas</i> . Vilnius: Kul-

- tūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
- Noreika, A. *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015.
- Noreika, A. Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologija. *Filosofija. Sociologija*, 2011, T. 22, Nr. 1.
- Sorokin, P. A. *Socio-cultural Causality, Space, Time. A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science*. New York: Russell & Russell, Inc, 1964.
- Sverdiolas, A. Vytauto Kavolio kultūros filozofija. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Tereškinas, A. Skaitant Vytautą Kavolį: kultūriniai tekstai, patirties įvaizdžiai, reikšmių archeologija. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. Ed. by Barney Warf and Santa Arias. London and New York: Routledge, 2009.
- Valantiejus, A. Poetinė pažinimo kalba Vytauto Kavolio sociologijoje. *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*. Sud. R. Karmalavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- Valantiejus, A. Vytauto Kavolio istorinė sociologija: metodologiniai aspektai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2005, Nr. 2.
- Valantiejus, A. Vytauto Kavolio kultūros sociologijos metmenys. *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė, Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Valantiejus, A. Vytauto Kavolio vaizduotės sociologija. *Athena: Filosofijos studijos*, 2011, Nr. 7.
- Varnauskaitė, L. Teorijų sintezė ir savitumo paieškos Vytauto Kavolio kultūros sociologijoje: metodologinių prielaidų analizė. *Athena: Filosofijos studijos*, 2011, Nr. 7.
- Vernan, Ž.-P. *Proischoždenije drevnogračeskoj mysli*. Moskva: Progress, 1988.
- Wölfflin, H. *Pamatinės meno istorijos sąvokos*. Vilnius: Pradai, 2000.